

איך משפרים את עבודת הכנסת כגוף מחוקק ומפקח?

המלצות עיקריות

מהדורה מעודכנת, ינואר 2018

חן פרידברג

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

איך משפרים את עבודת הכנסת כגוף מחוקק ומפקח? המלצות עיקריות

חן פרידברג

מהדורה מעודכנת, ינואר 2018

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

How to Improve the Knesset as a Legislative and Oversight Body: Key Recommendations
Chen Friedberg

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים. לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליוזם רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייצג למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב. המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ח
Copyright © 2018 by The Israel Democracy Institute (R. A.)
Printed in Israel

להזמנת ספרים בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה:
טלפון: 02-5300800 ; פקס: 02-5300867
אתר האינטרנט: www.idi.org.il
החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il

בכתיבת המהדורה הראשונה (2013) השתתף גם ד"ר ניר אטמור.
מהדורה שנייה: יולי 2016
מהדורה שלישית: מרץ 2017

הדברים המתפרסמים בחוברת זו אינם מייצגים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה. כל פרסומי המכון הישראלי לדמוקרטיה ניתנים להורדה, במלואם או בחלקם, מאתר המכון.

תוכן העניינים

5	פתח דבר
	חלק ראשון: חקיקה פרטית
7	אפיון הכשלים
10	דברי הסבר להצעות חוק פרטיות
11	אנו ממליצים
	חלק שני: פיקוח על הרשות המבצעת באמצעות ועדות הכנסת
14	אפיון הכשלים
18	אנו ממליצים
	חלק שלישי: השאילתה – כלי פיקוח מליאתי על הרשות המבצעת
23	אפיון הכשלים
24	אנו ממליצים
25	המלצות משלימות ונושאים להרחבה
27	אחרית דבר
28	נספח: הצעה למבנה של 19 שרים ומשרדים

פתח דבר

הכנסת היא אחת הזירות החשובות ביותר לליבון הסוגיות המהותיות של המדינה ולקבלת החלטות, ואולם בעיות שונות פוגעות ביכולתה למלא את תפקידיה בהצלחה.

המסמך שלפניכם מבוסס על שני פרסומים בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה: האחד, פיקוח הכנסת על הממשלה: תמונת מצב והצעה לרפורמה (מחקר מדיניות 77, מאת חן פרידברג וראובן חזן, 2009), והאחר, תיקון שיטת הממשל בישראל (ספר בעריכת גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג, 2013). הוא גם תוצר של שיתוף פעולה בין המכון הישראלי לדמוקרטיה לשדולה לחיזוק מעמד הכנסת, בראשות ח"כ אלעזר שטרן, שעם חבריה נמנו: ח"כ אברהם נגוסה, ח"כ דוד ביטן וח"כ אורלי לוי-אבוקסיס. החוברת כוללת את התובנות שעלו בדיוני השדולה ובדיונים עם חברי כנסת נוספים (ח"כ איתן כבל, ח"כ רועי פולקמן, ח"כ יהודה גליק, ח"כ (לשעבר) מנואל טרכטנברג וח"כ מיקי רוזנטל), עם גורמים מקצועיים בכנסת ומחוצה לה ועם ארגונים של החברה האזרחית.

המסמך מתמקד בשני תחומים עיקריים שהם בליכת עבודתה של הכנסת – החקיקה והפיקוח על הרשות המבצעת. הכשלים שאובחנו בתחומים הללו מובאים כאן בתמצית, ובעקבותיהם מוגשות המלצותינו הביצועיות לשיפור עבודת הכנסת. סוגיות חשובות נוספות, ובכללן האתיקה של חברי הכנסת, סיקורה בתקשורת ואמון הציבור בה, לא יטופלו כאן אלא במסמך נפרד בעתיד.

חלק ראשון

חקיקה פרטית

אפיון הכשלים

הזכות ליזום הצעות חוק שמורה לחברי הכנסת מראשית הקמתה. חבר הכנסת מגיש את הצעת החוק שיזם והוא רשאי להיעזר בכל גורם מקצועי או משפטי שיבחר. חברי הכנסת יכולים להגיש הצעת חוק גם במשותף (החל משניים ועד עשרות חברים).

הצעת חוק פרטית עוברת הליך שונה מהצעת חוק ביוזמת הממשלה או ועדה:

א. הצעת חוק פרטית חייבת באישור הנחה מידי יו"ר הכנסת והנשיאות.
ב. הצעת חוק פרטית חייבת לעבור דיון מוקדם ("קריאה טרומית") כדי לבחון אם יש לה סיכוי לזכות ברוב קולות. רוב קולות יאפשר להצעה להיכנס למערך דיוני החקיקה בכנסת, שמקביל להצעת חוק ממשלתית.

ג. הצעת חוק פרטית חייבת בתקופת המתנה מינימלית בטרם הדיון המוקדם. בתחילת השבוע שבו מתקיים הדיון המוקדם בהצעות החוק הפרטיות מתכנסת ועדת השרים לענייני חקיקה ומגבשת את עמדת הממשלה כלפי הצעות החוק.

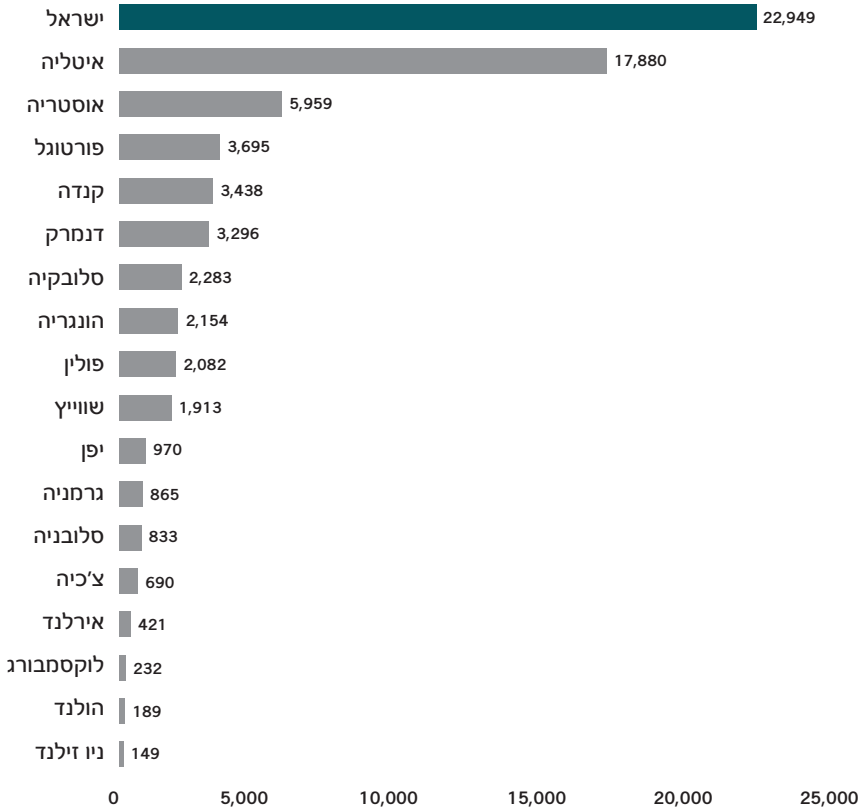
תקנון הכנסת קובע כי ועדת הכנסת היא שתקבע את מכסת הצעות החוק הפרטיות שכל סיעה רשאית להגיש בהתאם לגודלה מדי שבוע. אלא שלמכסה זו מתווספים חריגים (למשל, אם נקבע דיון מוקדם בהצעת חוק פרטית, ניתן להביא לדיון המוקדם באותו המועד הצעות חוק פרטיות זהות או דומות אפילו אם יש בכך חריגה מן המכסה השבועית). יוצא

שמספר הצעות החוק הפרטיות המובא מדי שבוע לדיון בכנסת ולדיון בוועדת השרים לענייני חקיקה גדול למדי.

בעשורים האחרונים, וביתר שאת מאז ראשית שנות האלפיים, אנו עדים לעלייה יוצאת דופן במספר הצעות החוק הפרטיות המונחות על שולחן הכנסת לעומת מספרן בפרלמנטים אחרים בעולם (תרשים 1). תופעה זו מלמדת על בעיה ממשית. ולא רק זה: רוב הצעות החוק הפרטיות המונחות על שולחן הכנסת הן בגדר "הצהרות חוק", כלומר הצעות חוק שנועדו להצהיר הצהרה כלשהי כדי למשוך תשומת לב ציבורית ותקשורתית ולא דווקא כדי לעלות לדיון. באשר למספר החוקים שהתקבלו: אמנם רק כ-6% מהצעות החוק הפרטיות שהונחו על שולחן הכנסת בעשור הראשון של המאה ה-21 נעשו בסופו של דבר לחוקים, אבל המספר המוחלט של החוקים שמקורם בהצעות חוק פרטיות – יותר מ-800 (ועד סוף 2016 יותר מ-1,000) – גבוה לאין שיעור ממספרם בפרלמנטים אחרים בעולם.

איך משפרים את עבודת הכנסת כגוף מחוקק ומפקח?

תרשים 1: הצעות חוק פרטיות שהונחו על שולחן הפרלמנט בעשור וחצי הראשונים של המאה ה-21 – כנסת ישראל במבט השוואתי

תקופת הנתונים לגבי אוסטריה, ישראל, סלובקיה ושווייץ: 2000-2016
תקופת הנתונים לגבי אירלנד, דנמרק, הולנד, יפן ופורטוגל: 2000-2015
תקופת הנתונים לגבי גרמניה, הונגריה ולוקסמבורג: 2002-2015
תקופת הנתונים לגבי איטליה: 2001-2016
תקופת הנתונים לגבי ניו זילנד: 2002-2014
תקופת הנתונים לגבי סלובניה: 2000-2014
תקופת הנתונים לגבי צ'כיה: 2002-2013
תקופת הנתונים לגבי קנדה: 2001-2015

הנתונים נאספו בידי שחף זמיר, עוזר מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה בתוכנית "רפורמות פוליטיות".

- להנחת אלפי הצעות חוק פרטיות על שולחן הכנסת חסרונות רבים, והם באים לידי ביטוי הן בזירה הפרלמנטרית הן מחוצה לה:
- א. זילות ערכן של הצעות החוק הפרטיות.
 - ב. פגיעה באיכות החקיקה וביישומה משום שתשומת הלב של חברי הכנסת מוקדשת במקרים רבים לכמות החקיקה ולא דווקא לאיכותה.
 - ג. בזבוז משאבי כוח האדם המקצועי של הכנסת והממשלה.
 - ד. הצפת ועדות הכנסת בהצעות חוק פרטיות והגברת העומס עליהן.
 - ה. חוסר יכולת של ועדת השרים לענייני חקיקה לדון עניינית בהצעות חוק רבות כל כך בגלל הזמן הקצר המוקצב לדיון.
 - ו. תגובה מתוחה של המערכת הכלכלית למבול הצעות החוק הפרטיות הקשורות בה והמכבידות את הרגולציה עליה.

דברי הסבר להצעות חוק פרטיות

גם הצעות חוק ממשלתיות וגם הצעות חוק פרטיות מלוות בדברי הסבר לחוק. תכליתם היא להציג את מטרות החוק המוצע ואת העקרונות שהנחו את מנסחיו. צירופם של דברי הסבר להצעת חוק הוא נוהג מחייב והם נחשבים חלק בלתי נפרד מהצעת החוק. לפיכך לכל הצעת חוק פרטית המונחת על שולחן הכנסת לדיון מוקדם מצורפים דברי ההסבר שלה. את דברי ההסבר להצעת חוק פרטית מנסחים חברי הכנסת, בדרך כלל בעזרת הלשכה המשפטית של הכנסת ולפעמים בעזרת גורמים נוספים (מתוך הכנסת או מחוצה לה).

ברוב המדינות קיימות הוראות מפורשות בעניין דברי ההסבר להצעות חוק. בצ'כיה זו הוראה חוקתית; בפינלנד – חוק ההוראות לניסוח הצעות חוק; באוסטרליה – הנחיות מפורטות המרוכזות במדריך החקיקה האוסטרלי; בדנמרק – הנחיות המרוכזות במדריך מיוחד שהוציא שר המשפטים; בסלובקיה ובסלובניה נכללות הוראות אלה בתקנוני הפרלמנטים. בישראל, באוסטריה, באירלנד ובנורווגיה מדובר בנוהג

מחייב. ככלל ניתן לומר כי ברוב המדינות חייבים דברי ההסבר לחוק המוצע לכלול את כל ההשלכות הכלכליות והפיננסיות הצפויות ממנו על תקציב המדינה, ובמקצתן גם את ההשלכות על החברה, הסביבה והרשויות השונות. מדינות החברות באיחוד האירופי מחויבות לציין בדברי ההסבר להצעת חוק גם את מידת התאמתה לחוקי האיחוד האירופי. בישראל רק הצעת חוק תקציבית פרטית (שעלותה מעל 5 מיליון ש"ח) חייבת לכלול בדברי ההסבר שלה (או בנוסח החוק) את הדרך למימון ההוצאה. כמו כן, הוראת חוק מ-2002 מחייבת לציין בדברי ההסבר להצעת חוק פרטית את השפעת החקיקה על זכויות הילד.

מן האמור לעיל עולה כי אפשר להפחית את מספר הצעות החוק הפרטיות המונחות על שולחן הכנסת לא רק באמצעות קביעת מכסות אלא גם באמצעות הוראות תקנוניות או חוקיות מפורשות המציבות דרישות גבוהות יותר לניסוח דברי הסבר איכותיים. אילו היו בנמצא הוראות כאלה, ואילו הן היו מחייבות כל חבר כנסת שרוצה להניח הצעת חוק פרטית לפרט בדברי ההסבר את ההשפעות הפיננסיות הצפויות של ההצעה (ולא רק אם עלותה עולה על 5 מיליון ש"ח), את ההשפעות הצפויות על חוקים אחרים ועל רשויות אחרות, את ההשפעות על הסביבה ועל החברה, את הפתרונות המרכזיים שההצעה מקדמת, וכיוצא באלה – סביר להניח כי חברי הכנסת היו מتركזים בהכנה יסודית ומקצועית של מספר הצעות חוק החשובות בעיניהם ולא מניחים על שולחן הכנסת מאות הצעות חוק שנוסחו כלאחר יד ואשר לפעמים הנושאים הנכללים בהן אינם ראויים בכלל להיות מטופלים במסגרת של חקיקה ראשית.

אנו ממליצים:

1. להגביל בהדרגה את מספר הצעות החוק הפרטיות שחברי כנסת מורשים להניח על שולחנה ל-4 הצעות במושב (שנה פרלמנטרית). הדבר יאפשר למרכז המחקר והמידע של הכנסת וללשכה המשפטית בכנסת לתת לחברי הכנסת המציעים מענה איכותי יותר, מהיר יותר ובהיקפים גדולים יותר.

2. לצמצם את מכסת הצעות החוק הפרטיות המועלות לדיון מוקדם בכל שבוע ל-15 (כמחצית מהמספר המועלה היום).
3. לחייב לכלול בדברי ההסבר של כל הצעת חוק את פירוט העלות המשוערת ואת השלכותיה האופרטיביות של ההצעה (על החברה, על הסביבה, על חוזים בינלאומיים שהמדינה חתומה עליהם, וכדומה). ה"מדריך למחוקק" (בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה) מפרט בפרק השלישי שלו את תהליך הביצוע של הערכת ההשפעות של הצעת חוק. כך למשל, הוא מונה את השלבים שעל יוזם הצעת החוק להתחשב בהם, כגון אפיון הבעיה שעומדת מאחורי הצעת החוק, גיבוש הפתרונות האפשריים, אפיון הפגיעה האפשרית בזכויות חוקתיות, הצגת החלופה שנבחרה, הגדרת אמות המידה לבחינת החוק כדיעבר ופרסום ההליך לציבור.¹
4. להעביר את הצעת החוק (לאחר שיצומצם מספר הצעות החוק הפרטיות), עוד בשלב הניסוח שלה ובטרם היא עולה לדיון בוועדת השרים לענייני חקיקה, לעיון המשרד הרלוונטי לצורך קבלת חוות דעת מקצועית עליה.
5. לאפשר לחבר כנסת שאחת מהצעות החוק שלו לא קיבלה את תמיכתה של ועדת השרים לענייני חקיקה להופיע אישית לפני הוועדה, לנמק באוזני חבריה את ההצעה ולנסות לשכנע אותם לתמוך בה (כל זה רק לאחר שיצומצם מספר הצעות החוק הפרטיות).
6. להעביר הצעות חוק פרטיות שיש להן נגיעה בנושאי רגולציה הליך של RIA (Impact Analysis Regulatory). ההליך מאפשר לבחון את השלכות של כל הצעת חוק על התעשייה, על החברה ועל הסביבה ולערך השוואה בינה ובין חלופותיה, כפי שמקובל לעשות בהצעות

1 להרחבה ראו נדיב מרדכי, מרדכי קרמניצר ועמיר פוקס, מדריך למחוקק: קווים מנחים למלאכת החקיקה, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2015, עמ' 218-173.

חוק ממשלתיות (כל זה רק לאחר שיצומצם מספר הצעות החוק הפרטיות).

7. להקצות יועצי חקיקה ממרכז המחקר והמידע של הכנסת כדי שיסייעו לחברי הכנסת בטיוב הצעות החוק שלהם ובקבלת מידע רלוונטי להצעת החוק מגורמים שונים במשרדי הממשלה.

8. לחייב את נשיאות הכנסת לבדוק את תוכן דברי ההסבר בטרם תאשר להניח את הצעת החוק על שולחן הכנסת ולדחות הצעות שאינן עומדות באמות המידה שייקבעו.

9. לחייב את יושבי הראש של הוועדות לקיים דיון מעקב קבוע אחת לכנס בנושא התקנת תקנות לחוקים שעברו בוועדה שהם עומדים בראשה ושאר פעולות היישום הנדרשות למימוש חוקים. אחת למושב תפיק הוועדה דוח שיציג את כל החוקים שהוועדה קידמה ואשר טרם הותקנו להם תקנות או טרם החל מימושם בפועל.

10. להחתים את כל הצעות החוק אלקטרונית, כדי למנוע החתמה אקראית של חברי כנסת במסדרונות או במזנון.

11. להעדיף דיון בהצעות חוק ממשלתיות בוועדות באחד מימי הדיונים בשבוע.

12. לקדם את אישור חוק יסוד: החקיקה. מדינת ישראל היא היום מהדמוקרטיה היחידות שלא הסדירו בחקיקת יסוד (ודאי שלא בחוקה) את סמכויות החקיקה של בית הנבחרים שלה.

חלק שני

פיקוח על הרשות המבצעת באמצעות ועדות הכנסת

אפיון הכשלים

אחד מתפקידיה החשובים של הכנסת הוא פיקוח על הממשלה. פיקוח זה מתבצע במגוון הכלים הפרלמנטריים העומדים לרשותה, ובראשם הוועדות לסוגיהן (ועדות קבועות, ועדות משנה, ועדות חקירה פרלמנטריות, וכיו"ב). הלכה למעשה, הפיקוח הפרלמנטרי של ועדות הכנסת על הרשות המבצעת לקרי.

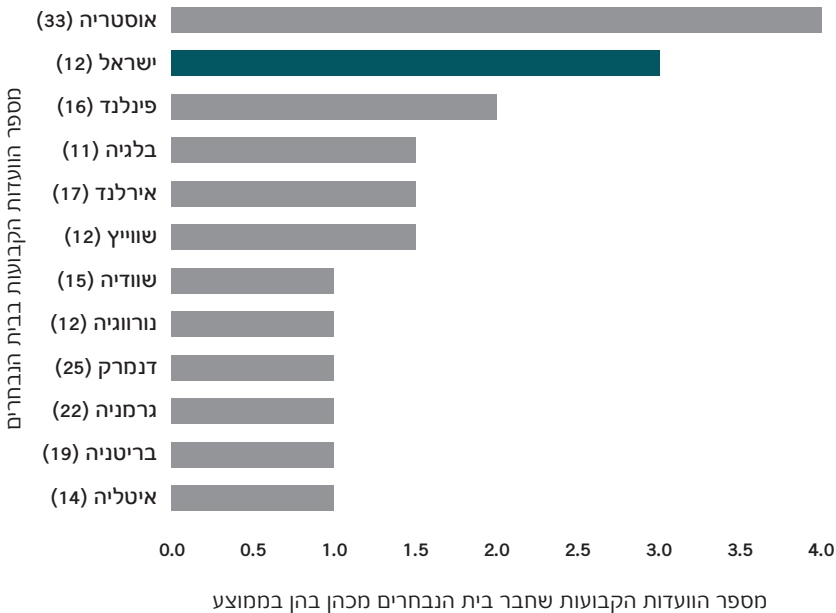
הסיבות לכך:

א. כנסת קטנה, ממשלות גדולות יחסית וחברים רבים מדי בוועדות הקבועות של הכנסת. הכנסת היא אחד הפרלמנטים החד-ביתיים הקטנים בעולם. מנגד, הממשלות הקואליציוניות גדולות יחסית. בשל כך רווח המצב שרק כשלושה רבעים מכלל חברי הכנסת פנויים לכהן בוועדות אף על פי שסך כל המינויים האפשריים בהן (כולל ועדות משנה וועדות מיוחדות) עומד על כמעט פי שלושה מזה. בהשוואה לפרלמנטים אחרים בעולם מספרן של הוועדות הקבועות בישראל (12) אינו חריג, אבל מספר הוועדות שחברי הכנסת מכהנים בהן בעת ובעונה אחת חריג למדי – 3 בממוצע. יתר על כן, במציאות שבה חלק מחברי הקואליציה הם חברי ממשלה (שרים וסגני שרים), חברי קואליציה מסוימים עלולים למצוא את עצמם מכהנים גם ב-4, ב-5 ואפילו ב-6 ועדות כדי לשמור על הרוב הקואליציוני בכל ועדה. מתוך המדינות שנסקרו (תרשים 2) רק באוסטריה מכהנים חברי הפרלמנט ביותר ועדות מעמיתיהם בישראל. ביתר המדינות מכהנים

איך משפרים את עבודת הכנסת כגוף מחוקק ומפקח?

חברי הפרלמנט בוועדה אחת, לכל היותר בשתיים. באחדות מהמדינות הללו החוק או התקנון אוסרים על חבר פרלמנט לכהן ביותר מוועדה קבועה אחת. איסור זה מקורו בהבנה שעבודה פרלמנטרית איכותית מחייבת מיקוד והתמחות, ולכן מוטב שחבר הפרלמנט יתרכז בעבודתו בוועדה אחת, ובה הוא ישקיע את רוב זמנו ומרצו. כאשר הוא חבר בכמה ועדות בעת ובעונה אחת, הוא נעדר מדיונים רבים (בעיקר אם רבים מהם מתקיימים באותו זמן, כנהוג בישראל), ואין לו הזמן הדרוש, או היכולת, ללמוד נושאים לעומקם, להתכונן ביסודיות לישיבות ולהתמצע בתחומי העבודה של הוועדות שהוא חבר בהן.

תרשים 2: המספר הממוצע של ועדות קבועות שחבר בית נבחרים מכהן בהן (נכון ל־2010)

ב. היעדר חפיפה בין תחומי העיסוק של הוועדות ובין תחומי העיסוק של משרדי הממשלה. ועדות הכנסת הקבועות צמודות לתחומים ולא למשרדים, ובשל כך אין חפיפה בין תחום העיסוק של כל אחת מהן לתחום העיסוק של משרד ממשלתי מסוים. לפיכך נמנע מהחברים בוועדות לבחון לעומק וביסודיות משרדים שעוסקים בנושאים שהוועדה מופקדת עליהם, ולכן נגרמת פגיעה מהותית ביכולת של הוועדות לפקח על הממשלה.

ג. היעדר נהלים ברורים להסדרת מכלול עבודת הוועדות ובעלי הסמכויות המכהנים בהן. עם השנים הולכים ונשחקים כללי המשחק שהיו מקובלים מאז ומתמיד בכנסת על זירותיה השונות. למשל, אם בעבר אפשר היה לתפקד באופן ממלכתי בזירת הוועדות גם בהיעדר "מדריך הפעלה", המפרט ומעגן רשמית את סדרי עבודתן בתקנון, כיום פוחתת יכולת תפקוד זו משמעותית. הדבר בא לידי ביטוי, בין היתר, בהחלטות של יושבי ראש המתקבלות בחופזה ובלי דיון מעמיק בוועדה, בכינוס ישיבות ללא התרעה סבירה, בהצבעות, אחדות בעלות השלכות ציבוריות משמעותיות, שמספר חברי הוועדה המשתתפים בהן זעום (לפעמים רק היושב ראש נוכח), באימתן זכות דיבור לדוברים, באיחצת חומרי רקע לדיון או בחלוקת חומרי רקע לחברי הוועדה זמן קצר לפני תחילת הדיון או אפילו במהלכו כך שלחברי הוועדה לא הייתה למעשה הזדמנות ללמוד אותם. גם אם כל הפעולות הללו הן כשרות, במצב הנוהג היום נתונה זירה חשובה זו לחסדי הנפשות הפועלות בה, ולכן מקצועיותה, שקיפותה ויכולתה של הוועדה לפקח על הרשות המבצעת ביעילות עלולות להיפגע.

ד. שליטה רבה של הסיעות על חבריהן בוועדות. שליטה כזאת מתאפשרת בגלל תקנון הכנסת, המקנה לסיעות סמכות להחליף את נציגייהן בוועדות בנציגים אחרים מטעמן כראות עיניהן. כשחברי ועדה בעלי ותק, ניסיון, ידע ומומחיות מוחלפים באחרים, יכולת הפיקוח של הוועדות נפגעת.

ה. **מחסור בתמיכה מקצועית.** צוות מקצועי העומד לרשות הוועדות הוא תנאי חשוב להגברת יכולת הפיקוח שלהן על הממשלה. בלא תמיכה מקצועית עצמאית חברי הוועדה מתקשים לפקח על הרשות המבצעת, שכן מולם עומדים המומחים שלה, שלהם הידע, הניסיון והנגישות למידע, וחשוב לא פחות – המשאבים. שיפור ניכר בתחום זה, אך לא מספיק, התחולל לפני כ-13 שנים, כשלוועדות הוצמדו יועצים משפטיים והוקם מרכז המחקר והמידע של הכנסת, המעניק שירותים מקצועיים ואובייקטיביים לחברי הכנסת ולוועדות.

ו. **היעדר ותק ורקע מקצועי רלוונטי לחברים בוועדות.** על חברי הוועדות להתמחות בתחומי עיסוקיהן המסוימים, שכן רק ועדות שהן זירות של מומחיות וידע מסוגלות לבדוק בפירוט ולעומק את הנושאים שבטיפולן, לפקח על הממשלה ולרסן אותה. בישראל, בשל התחלופה הגבוהה של חברי הכנסת, לרבים מחברי הוועדות אין ותק ומומחיות נצברת. המצב אפילו גרוע יותר לנוכח העובדה שחברי הכנסת החדשים אינם מקבלים הכשרה מספקת, ולרכים מהם אין הרקע המקצועי הרלוונטי לעבודת הוועדות שהם חברים בהן.

ז. **היעדר סמכות של ועדות הכנסת הקבועות לחייב עדים להופיע לפניהן ולהציג להן מסמכים.** החקיקה ותקנון הכנסת קבעו נורמה כללית שלפיה בסמכותן של הכנסת וועדותיה לדרוש משרים ומעובדי מדינה להתייצב לפניהן כדי למסור להן מידע. עוד מחויבים השרים, על פי התקנון, בדיווח חצי-שנתי לוועדות הכנסת. עם זאת הוועדות (למעט הוועדה לענייני ביקורת המדינה) אינן יכולות לכפות הופעה לפניהן או ליצור לחץ למסירת מידע אמין ומלא, שכן הן אינן יכולות להטיל סנקציות של ממש בגין אי-הופעה לפניהן או מסירת מידע חלקי (ואפילו שקרי). החוק והתקנון לא מקנים להן סמכות לחקור שרים, נציגי ממשלה או נושאי משרה ציבורית, ומהות הופעתם לפניהן איננה מוגדרת (עדות או הצהרה). בכל אלה יש כדי לפגום בעבודת הפיקוח של הוועדות על הרשות המבצעת.

ח. מעקב לקוי. הוועדות אינן עוקבות באופן שוטף אחר המסקנות שגיבשו לאחר שטיפלו בנושאים שהעבירה אליהן מליאת הכנסת. המעקב הלקוי פוגע בכל שרשרת הפיקוח, החל בהעלאת נושאים לדיון במליאת הכנסת וכלה בטיפולן של הוועדות בהם, והוא כמעט מייתר את עבודת הוועדות בתחום הפיקוח.

הוועדות הקבועות הן כלי הפיקוח החשוב והמרכזי העומד לרשות הכנסת בבואה לפקח על הממשלה, ומכאן החשיבות העצומה שבטיוב פעולתן. המטרה של מרבית ההמלצות שלהלן היא לייצר ועדות מיומנות ומומחיות בתחומן, המאוישות באליטה פרלמנטרית מקצועית, שלרשותה עומדים כלים לעשייה משמעותית בתחום הפיקוח על עבודת הממשלה ולהשפעה על סדר היום התקשורתי. חבר הכנסת היחיד עשוי להפיק גם הוא תועלת מרובה מן המהלך של הפיכת הוועדה לחוד חנית מקצועי, שכן כך הוא יוכל להתמחות באופן אישי במשך כמה שנים בתחום עבודת הוועדה שהוא חבר בה. כפועל יוצא הוא יתפס כסמכות מקצועית שראוי להיוועץ בה, וייתכן גם שהוא יוכל ליהנות מתקשורת אוהדת יותר.

אנו ממליצים:

1. להגביל בחוק את גודלה של הממשלה ל-18 שרים ול-4 סגני שרים לכל היותר ולשריין את המגבלה הזאת בחוק יסוד (שלשינויו דרושה הסכמתם של שני שלישים מחברי הכנסת). המטרה היא להגדיל את מאגר חברי הכנסת שיהיו פנויים לעבודה פרלמנטרית בוועדות.
2. לחוקק חוק נורווגי מלא. כלומר, כל שרי הממשלה (למעט ראש הממשלה) יתפטרו מכהונתם בכנסת משעה שהושבעו לשרים. יישום חוק זה יגדיל גם הוא את מאגר חברי הכנסת שיהיו פנויים לעבודה פרלמנטרית בוועדות.
3. להקביל את הוועדות הקבועות למשרדים המרכזיים (ראו נספח). באופן זה תגדל החפיפה בין תחומי העיסוק של הוועדות ובין

תחומי העיסוק של משרדי הממשלה המרכזיים, וחברי הכנסת יוכלו להתמחות בתחום פעילותו של משרד אחד וכך לפקח עליו ביעילות רבה יותר.

4. להתיר לוועדה קבועה לחייב את הממשלה, בהצבעת רוב של שני שלישים מחבריה, לקיים דיון בנושא מסוים שנידון בוועדה אם הוועדה מצאה לנכון שהממשלה תקיים דיון כזה.

5. לנסח "מדריך הפעלה" לוועדות שיעגן רשמית את כללי עבודתן ואת סמכויות בעלי התפקידים בהן. המדריך יוכל להיות תת-פרק בתקנון הכנסת או לעמוד בפני עצמו, והוא יסדיר סוגיות חשובות, בכללן:

- א. הגדרת תפקיד יו"ר ועדה בכנסת (סמכויות וחובות).
- ב. קציבת המועד האחרון שמותר להעלות בו נושאים על סדר יומה של הוועדה (למשל, לפחות שבוע לפני מועד הדיון. בסמכות יו"ר הוועדה להוסיף נושאים דחופים בתוך 48 שעות ממועד כינוס הדיון).
- ג. תחמת פרק הזמן המינימלי להתרעה על כינוס דיון (לפחות 48 שעות).
- ד. קביעת קוורום לקיום דיונים והצבעות (לדוגמה, כל דיון ועדה המתקיים פחות מ-48 שעות לאחר שנקבע יחויב בקוורום של 3 חברי כנסת, לפחות אחד מהם חבר אופוזיציה).
- ה. הטלת חובה של הגשת מסמכים טרם הדיון (למשל, מוזמנים שיבקשו את זכות הדיבור, החל בנציגי הרשות המבצעת וכלה בארגונים חיצוניים, יידרשו להגיש בדוא"ל להנהלת הוועדה חומרי רקע עד 48 שעות לפני כינוס הדיון. במקרים חריגים יוכל יו"ר הוועדה לפטור מהגשת חומר רקע לדיון. אי-הגשת חומר מהותי לנושא ימנע מהמוזמן לשאת דברים בדיון).
- ו. קביעת סדר הדוברים בדיון (למשל, לחברי ועדה קבועים וממלאי מקומם תוענק זכות דיבור בדיונים מיד אחרי היו"ר, אלא אם הם לא נכחו בזמן שהוא פתח את הדיון).

6. לצמצם את מספר החברים בוועדות הקבועות ל-9 לכל היותר (למעט בוועדות נבחרות כגון ועדת הכנסת, ועדת הכספים ועדת החוץ והביטחון).
7. להגביל בתקנון את מספר הוועדות הקבועות שכל חבר כנסת רשאי לכהן בהן. כפי שפורט בתרשים 2, ברוב הדמוקרטיות המבוססות מוגבל מספר הוועדות שבהן חבר פרלמנט יכול לכהן ל-2 ועדות לכל היותר.
8. להוסיף לוועדות עוד יום עבודה רשמי. בנוסף, לשקול להאריך את שעות הפעילות של הוועדות בימים שהן מתכנסות.
9. לכונן בכל ועדה קבועה ועדת משנה לענייני תקציב שתעסוק במעקב אחר ביצוע תקציב המשרד הרלוונטי. ועדת המשנה תזמן את השר האחראי לדיווח על ביצוע התקציב ותפיק בסוף השנה התקציבית דוח על ביצועי המשרד, שיידון במליאת הוועדה. בנוסף, ועדת המשנה תהיה ממונה על ניהול הדיונים בנושא ההעברות התקציביות הנוגעות למשרד/ים שבתחום אחריותה. בדיונים על ההעברות התקציביות יהיו נוכחים הגורמים המקצועיים הרלוונטיים מהמשרד/ים (שלא כמו המצב הנוהג היום, שבו רפרנט ממשרד האוצר מופיע בוועדת הכספים ומנמק את ההעברה). בסוף הדיון תגיש הוועדה את המלצתה בנושא לוועדת הכספים.
10. לכונן בכל ועדה קבועה ועדת משנה לענייני דוחות ביקורת המדינה. הוועדה לענייני ביקורת המדינה – ועדת הפיקוח של הכנסת – תבזר את הדיון בחלק מדוחות ביקורת המדינה לוועדות המשנה הללו, לפי נושא הדוח, שכן מכהנים בהן חברי כנסת המעורים יותר בנושאים שהמבקר דן בהם הקשורים לתחום עיסוקה של הוועדה שבה הם חברים. הוועדה לענייני ביקורת המדינה תפעל כוועדת-אם ותתאם בין המסקנות של ועדות המשנה, תדון בדוחות מערכתיים ותגיש למליאת הכנסת את סיכומיה והחלטותיה.
11. להזמין תדיר לדיוני הוועדה לענייני ביקורת המדינה את חברי הוועדות הרלוונטיות כשדנים בדוח בעניינן – אבל רק אם לא יוקמו

ועדות משנה לענייני דוחות ביקורת המדינה בוועדות הקבועות. אפשר לקבוע ששני חברים מכל ועדה ייצגו אותה בוועדה לענייני ביקורת המדינה בכל פעם שיתקיימו דיונים בנושאים הנוגעים לה.

12. ליצור לכל ועדה "חבילת ביקורת חובה". החבילה תכלול דרישה להקפדה על דיווח אישי של השר לוועדה פעם בחצי שנה והקמת ועדת משנה למעקב אחר יישום החלטות הוועדה. יצוין כי במושבו הקודם תוקן תקנון הכנסת באופן המחייב את הוועדות הקבועות (למעט ועדת חוקה, חוק ומשפט) להקדיש רבע מדיוניהן לפיקוח על עבודת הממשלה. החלטה זו משתלבת היטב עם חבילת ביקורת החובה המוצעת ומחזקת אותה. מומלץ להמשיך לעקוב אחר יישומה.

13. להורות לוועדות להפעיל את הסמכות המוקנית להן בתקנון הכנסת, והכרוכה באישור יו"ר הכנסת, לפנות לנציבות שירות המדינה או לגורם אחר הרשאי לדון בתלונות בענייני משמעת בבקשה שאלה יפעילו את סמכותם כלפי עובדי ציבור שזומנו להופיע לפניהן או התבקשו למסור להן מידע ומסמכים ולא עשו כן.

14. לחייב את הוועדות לפרסם לציבור דוח שנתי המסכם את עבודתן במהלך המושב. הדוח יכלול את כל הפעילות הפיקוחית שביצעו ואת החוקים שקידמו. הדוח השנתי גם ישקף מי מהשרים ומפקידי הרשות המבצעת שזומנו לדיונים אכן הופיע, מי לא הופיע והאם נשלח ממלא מקום אחר במקומו.

15. להטיל סנקציות על חברי כנסת שנעדרו מדיוני הוועדות, למשל לשלול מהם שכר על היעדרות לא מוצדקת משיבות רבות של הוועדות. עוד מומלץ להוציא את הטיפול בנושא הסנקציות מידי חברי ועדת האתיקה ולהעבירו לידי ועדה ציבורית שתוקם לשם כך, או לחלופין לתקן את תקנון הכנסת כך שיקבע את מכסת ההיעדרויות המותרות ויכיל נוסחה לחישוב ולגריעת שכר מחבר כנסת שנעדר מעל המותר.

16. להרחיב את הצוות המקצועי התומך בוועדות על ידי הגדלה ניכרת של תקציבן כצעד משלים לשתי הרפורמות שכבר בוצעו בתחום הייעוץ, המידע והמחקר ואשר הוכתרו בהצלחה לא מבוטלת (הצמדת יועצים משפטיים לוועדות והקמת מרכז המחקר והמידע של הכנסת).

17. לחזק את מעמדו של מרכז המחקר והמידע של הכנסת ולייעל את השימוש בו: לעגן את קיומו ואת עצמאותו בחוק כדי למנוע את שינוי מעמדו לפי שרירות ליבו של בעל תפקיד זה או אחר, ולהגדיל את תקציבו ואת הצוות המועסק בו כדי לתת מענה מהיר יותר לחברי הכנסת (כיום יש עדיפות למענה לוועדות) ולחזק את התפקיד המחקרי שלו. נוסף על כך מומלץ להצמיד לכל ועדה צוות חוקרים קבוע של המרכז – אחד יופקד על מחקר בנושאים הנוגעים לוועדה, והשני יופקד על הנושאים השוטפים. הצוות ייתן שירות בנושאים הקשורים לתחומי עיסוקה של הוועדה לא רק ליושב ראש שלה אלא גם לחבריה. מודל זה פועל בהצלחה בלשכה המשפטית של הכנסת, ואנו ממליצים להעתיקו גם למרכז המחקר והמידע.

18. לשפר במידה ניכרת את ההכשרה של חברי הכנסת באמצעות סדנת הכנה לחברי כנסת חדשים בחסות אוניברסיטאית. בסדנה ילמדו מיטב המרצים מן הסגל המקצועי של הכנסת ומתחומי מדע המדינה, מדיניות ציבורית, כלכלה ומשפטים (ברומה להשתלמויות של שופטים).

חלק שלישי

השאלתה – כלי פיקוח מליאתי על הרשות המבצעת

אפיון הכשלים

הכנסת מפקחת על הרשות המבצעת באמצעות ועדותיה ובאמצעות מנגנוני המליאה. אחד המנגנונים הוותיקים והפופולריים ביותר הוא השאלתה. אלא שיעילותו של מנגנון פיקוח זה מוטלת בספק משום ששרים משהים את תשובותיהם למשך זמן ארוך מן המותר על פי התקנון, שמלכתחילה פרק הזמן הקבוע בו למתן תשובה ארוך מדי. מנתונים שפרסם בעניין זה מרכז המחקר והמידע של הכנסת עולה שבין 31 במרץ 2015 ל-7 ביוני 2016 היה שיעור השאלות לסוגיהן שלא נענו גבוה מאוד – 56% (לא נענו 65% מהשאלות הרגילות, 60% מהשאלות הישירות ו-10% מהשאלות הדחופות). יתר על כן, לשאלות אין השפעה מעשית על פעולות הנשאלים, פעמים רבות הן מכילות מידע לא מהימן (רובן נשענות על מידע שנשאב מכתבות באמצעי התקשורת), ומספרן הרב עד מאוד איננו מאפשר התייחסות הולמת אליהן.

ועוד: בכנסות האחרונות התשובות לרוב השאלות אינן מוקראות מעל דוכן הכנסת אלא מועברות לפרוטוקול, שכן השואלים אינם נוכחים באולם המליאה כדי לשמוע אותן. גם חברי הכנסת שטורחים לבוא ולשמוע את התשובה לשאלתם ממעטים לנצל את זכותם לשאול שאלה נוספת לאחר הקראת התשובות (לעיתים המשיב הוא "שר תורן" שאיננו בקיא בתחומי העיסוק של המשרדים האחרים ולכן אינו יכול לענות על שאלות נוספות מעבר לתשובה שהקריא). כמו כן, כאשר התשובה לשאלתה לא־סופית, רוב מגישי השאלתה המקורית אינם שואלים שאלתת מעקב.

אנו ממליצים:

1. לקיים בקביעות שעת שאלות שבועית לראש הממשלה ולשרים באופן שתהיה עניינית, אטרקטיבית ויעילה. החל ביוני 2016 הכנסת מיישמת החלטה ברוח זו. במקום המספר הגדול של הצעות האי-אמון שהיה מותר בעבר להעלות במליאה, ואשר מספרן צומצם מאוד, מוסדה שעת שאלות לשרים ולראש הממשלה. מנגנון זה מאפשר להזמין את ראש הממשלה או השרים (עד 10 פעמים במושב) להשיב על שאלות ספונטניות של חברי הכנסת. יש להמשיך בנוהג זה ולהפוך את מנגנון שעת השאלות לממשלה למנגנון שבועי.
2. לשנות את מתכונת הדיון במוסד השאילתה הרגילה לנוכח הפעלת מנגנון שעת השאלות:
 - א. מומלץ לקצר את פרק הזמן למענה עליהן ל-14 יום כדי לשמר ככל האפשר את הרלוונטיות ואת האקטואליות שלהן (נשיאות הכנסת תוכל לאשר חריגה עד ל-21 יום). אם שאילתה לא תקבל מענה, יחויב השר להתייחס לסוגיה במליאת הכנסת בשבוע העבודה הראשון של מליאת הכנסת שלאחר זמן החריגה.
 - ב. מומלץ לוותר במתכונת הנוכחית על הדיון במליאה בשאילתות הרגילות ולהעביר אותן ואת התשובות להן ישירות לשואל ולפרוטוקול.
 - ג. מומלץ לחייב את נשיאות הכנסת לאשר לפחות שאילתה דחופה אחת לכל חבר כנסת שהשתמש במכסה המלאה שלו (מקרים חריגים של אי-אישור יאושרו בידי יו"ר הכנסת).
 - ד. אם מתכונת הדיון בשאילתות תיוותר כפי שהיא, מומלץ לחייב את נשיאות הכנסת לגבש סנקציה נגד שר (או נציג מטעמו) שלא התייצבו למתן מענה על שאילתות.
 - ה. אם המתכונת הנוכחית נותרת בעינה, מומלץ שמענה לשאילתה על ידי סגן שר או שר שאינו ממונה על הנושא תחייב את אישורו של יו"ר הכנסת.

המלצות משלימות ונושאים להרחבה

במוקד מסמך זה עומדת הכנסת ובעיקר הצורך לטייב את עבודתה בתחומי החקיקה והפיקוח. במהלך העבודה עליו ולאחר מפגשי השדולה והמפגשים עם הגורמים המקצועיים השונים עלו המלצות משלימות נוספות. יש בכוחן של אלו לסייע למימוש ההמלצות שהועלו בתחום החקיקה והפיקוח הפרלמנטרי, אך הן קשורות לתחומים משיקים ולא בהכרח לעבודת הכנסת גופא.

להלן פירוט ההמלצות הנוספות והנושאים שלא התאפשר להרחיב בהם כאן ואשר יטופלו בעתיד לבוא:

1. **סינון מועמדים.** בד בבד עם חקיקת חוק נורווגי מלא מומלץ לתקן את הליך הבחירה של חברי הכנסת לרשימות המועמדים של מפלגותיהם על מנת שכבר בשלב מוקדם יתאפשר למפלגות לבצע הליכים וולונטריים לטיוב ההליך של גיבוש רשימת מועמדיהן, בטרם ייכנסו לכנסת.

2. **שימוע פרלמנטרי.** שימוע פרלמנטרי הוא כלי פיקוחי שיכולות להיות לו השלכות רבות משמעות, ולכן ראוי לטפל בו בכובד ראש ובמלוא הזהירות. נדגיש כי המכון הישראלי לדמוקרטיה נחרץ בדעתו שאין מקום לקיים שימוע פרלמנטרי למועמדים למשרה ספציפית ברשות המבצעת או ברשות השופטת. עם זאת אנו ממליצים לחזק את יכולות הפיקוח של ועדות הכנסת על ידי הנהגת שימועים נושאים. נייר עמדה מפורט בעניין זה יפורסם בנפרד.

3. **הרוב הנדרש לשינוי תקנון הכנסת.** תקנון הכנסת הוא מסמך רב עוצמה המסדיר את:

- העבודה השוטפת של הכנסת;
- הליך הבחירה של היושב ראש שלה ושל נושאי משרה נוספים;
- הכלים הפרלמנטריים הקיימים ותפקודם (ועדות, שאילתות, הצעות לסדר יום, ועוד);

- הליך החקיקה בכללותו;
- דרכי ההכרזה על מצב חירום;
- האתיקה של חברי הכנסת;
- שדולות פרלמנטריות.

ועדת הכנסת מופקדת על תיקון תקנון הכנסת. כדי לתקנו נדרש היום רף נמוך מאוד – רוב רגיל של הנוכחים בדיון. כל תיקון מחייב גם את אישור מליאת הכנסת (ברוב רגיל). בשל השפעתו הגדולה של התקנון על סדרי עבודת הכנסת, אך גם בשל נגיעתו לסוגיות חוקתיות (למשל, הוא המטפל הבלעדי בהליך חקיקת החוקים במקום שהדבר יהיה מעוגן בחקיקה, שלא לומר בחקיקת יסוד), אנו ממליצים לקבוע ששינויי תקנון יחייבו תמיכה של שני שלישים מכלל החברים בוועדה (רוב מיוחד) או לכל הפחות מחצית מחבריה (רוב מוחלט). מצב שבו רוב מזדמן של הנוכחים בדיון יכול לשנות את תקנון הכנסת כראות עיניו אינו מצב תקין, והוא עלול לפגוע בכללי המשחק הפרלמנטריים הבסיסיים ביותר בנסיבות שאין קונסנזוס רחב סביב התיקון.

אחרית דבר

הכנסת חריגה בנוף הפרלמנטרי הבינלאומי בכל הקשור לתפקידה כמחוקקת. חקיקת החוקים בישראל מתנהלת ללא בסיס חוקתי איתן, והיא מוסדרת בעיקרה בתקנון הכנסת. יתר על כן, מספר הצעות החוק הפרטיות שהונחו על שולחן הכנסת בעשור וחצי החולפים עצום, בלא אח ורע בעולם הדמוקרטי. בהיות כלי החקיקה הפרטית בישראל נגיש לכולם ובעצם נטול חסמים ממשיים, חברי הכנסת עושים בו למעשה שימוש מופרז.

בתפקידה כמפקחת אין הכנסת פועלת באופן אפקטיבי. העבודה בוועדות – מנגנון הפיקוח החשוב ביותר – אינה יעילה בגלל מיעוט חברי הכנסת הפנויים לעבודה הפרלמנטרית. גם מנגנוני הפיקוח של המליאה, ובראשן השאילתה, נתקלים כבר תקופה ארוכה בקשיים רבים. חולשתה של הכנסת בתחום המעקב אחר ביצוע תקציב המדינה ניכרת אף היא, וחברי כנסת רבים מגיעים לתפקידם בלי הכשרה הולמת, בלי שצברו ניסיון כחברי כנסת ובלי בקיאות בהליכים הקשורים בעבודת הפרלמנט.

נוסף על תפקידי החקיקה והפיקוח, הכנסת צריכה לשמש גם במה לדיון ציבורי. תפקיד זה הולך ונשחק, בעיקר בגלל עלייתן של במות נוספות לדיונים ולוויכוחים בנושאים ציבוריים ולאומיים חשובים (למשל, כנסים ציבוריים ואף הרשתות החברתיות). במות אלה, שהן אבן שואבת לקברניטי המדינה לשטוח בהן את דעותיהם ואת חזונם, מכרסמות במעמדה של הכנסת ומחלישות אותו.

חיוני אפוא לשפר את עבודת הכנסת בתחומים שהם ליבת עבודתה ולבצר את מעמדה כבמה המרכזית לדיון ציבורי ולהכרעות. יישום מגוון ההמלצות המרוכזות במסמך זה יסייע בכך ואף יתרום ליצירת איזון בריא יותר בין שתי רשויות השלטון, הכנסת והממשלה, לתועלת כל אחת מהן, וחשוב מזה – לתועלת הציבור הישראלי והדמוקרטיה הישראלית.

נספח

הצעה למבנה של 19 שרים ומשרדים

ראש הממשלה

חינוך

פנים

אוצר

חוץ

ביטחון

חקלאות

בריאות

הגנת
הסביבה

תקשורת

תחבורה

משפטים

ביטחון
פנים

רווחה

תעסוקה

כלכלה

מדע
והשכלה
גבוהה

תרבות
וספורט

קליטה
ועלייה

ד"ר חן פרידברג היא עמיתת מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במחלקה למזרח התיכון ומדעי המדינה באוניברסיטת אריאל. תחומי מומחיותה הם הכנסת ותפקודה במבט השוואתי ונשים בפוליטיקה.

החברת מבוססת על שני פרסומים של התכנית לרפורמות פוליטיות, בראשות פרופ' גדעון רהט.

■ **פיקוח הכנסת על הממשלה: תמונת מצב והצעה לרפורמה,**

מחקר מדיניות 77, מאת חן פרידברג וראובן חזן, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2009

■ **תיקון שיטת הממשל בישראל,** ספר בעריכת גדעון רהט,

שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2013

